

ORTA LİFLİ PAMBIQ SORTLARININ OPTİMAL SƏPİN MÜDDƏTİ

R.Q.HƏSƏNOV, İ.R.NƏBİYEV

Məqalədə Gəncə-Qazax bölgəsində orta lifli pambıq sortlarının optimal səpin müddəti öyrənilmiş və istehsalata pambıq səpinin optimal müddətinə aid tövsiyə edilir.

Açar sözlər: səpin müddəti, çıxış dinamikası, pambıq, qoza, əsas yarpaq, məhsuldarlıq, effektiv temperatur.

Azərbaycan respublikasının iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri k/t-ı məhsulları istehsalının artırılması və əhalini ərzaqla təminatını yerli istehsal hesabına daha yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir.

Ölkəmizin coğrafi yerləşmə mövgeyi bir çox k/t-ı bitkilərinin becərilməsinə əlverişli imkan yaradır, o cümlədən pambıqçılıqla məşğul olmaq üçün əlverişli torpaq iqlim şəraiti mövcuddur.

Pambıqçılıqda məhsuldarlığın və bu sahənin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün aparılan kompleks aqrotexniki tədbirlər sistemində pambıq səpinin optimal müddətdə başa çatdırılması xüsusi yer tutur.

Aparılan elmi araşdırmalara əsasən respublikamızda aprel ayının ikinci və üçüncü ongünlüyü pambığın optimal səpin müddəti kimi tövsiyə edilir.

Dünyada baş verən global iqlim dəyişikliyi və bugün əkilən pambıq sortlarının öz sələflərinə nisbətən daha tez yetişən olmaları ilə əlaqədar pambıq səpinin optimal müddətinin yenidən öyrənilməsinə ehtiyac yaranmışdır.

Respublikamızda pambığın optimal səpin müddətinin müəyyən edilməsi üçün R.A.Tağıyev (3) tərəfindən əsaslı tədqiqat işləri aparılmışdır. Aparılmış tədqiqatın nəticələrinə əsasən optimal səpin müddəti üçün temperatur $+12+13^{\circ}\text{C}$ müəyyənləşdirilmişdir.

Pambığın səpin müddətlərinin nəzəri əsaslarını (1925-1928 ci il) ilk dəfə AzETPİ-də akademik T.D.Lisenko (4) müəyyən etmişdir. O, termiki faktorların pambığın inkişaf fazaları müddətlərinə təsirini öyrənmiş və pambığın çıxışının temperatur şəraitindən birbaşa asılılığını müəyyən etmişdir.

Q.S.Zaytsev (8) sübut etmişdir ki, pambıq toxumunun erkən səpinində çıxış ləngiyir. Temperaturun artması isə pambığın inkişaf fazalarını sürətləndirir. Müəllif belə hesab edir ki, pambıq toxumunun səpilməsində ən optimal hərarət 16°C -dir.

B.Q.Allev (5) isə apardığı tədqiqatlarla müəyyən etmişdir ki, məhsuldarlıq səpin müddətindən asılıdır. Belə ki, pambıq toxumunun tez səpilməsi məhsul-

darlığı artırır. Bu zaman havanın orta temperaturu $+10^{\circ}\text{C}$ -dən aşağı olmamalıdır. Bu fikirləri X.X.Yenillev (6), M.V.Muxamedjanov da (7) təsdiq etmişdir. Yəni, bu fikir erkən səpində bitki üzərində yerləşdirilən qozaların hamısının açılması ilə əlaqələndirilir.

Beləliklə, ədəbiyyat məlumatlarından göründüyü kimi, tədqiqatçıların səpin müddəti haqqında fikirləri üst - üstə düşür. Belə ki, bəziləri səpin müddətini havanın orta temperaturu 10°C , bəziləri $12-13^{\circ}\text{C}$, bəziləri $14-15^{\circ}\text{C}$ və daha yüksək dərəcə təklif edirlər.

Ümumyyətlə aprel ayında orta aylıq temperatur ilbəlil fərqli olur. Bunu aşağıdakı 1 sayılı cədvəldən də görmək olar.

Cədvəl 1. 2012-2014-cü illərdə aprel ayında havanın orta temperaturunun çoxillikdən fərqi

Sıra sayı	Göstəricilər	İllər				Orta aylıq
		çoxillik	2012	2013	2014	
		Aprel ayında orta				
1	Çoxillik	12,9	--	--	--	12,9
2	Tədqiqat illəri üzrə	--	17,1	14,0	15,88	15,66
3	Tədqiqat illərinin çoxillikdən fərqi	--	+4,2	+1,1	+2,98	+2,76

1 sayılı cədvəldən göründüyü kimi tədqiqat aparılan illərdə havanın temperaturu aprel ayında orta $15,6^{\circ}\text{C}$ olmuş, çoxillik göstəricilərdə isə bu rəqəm $12,9^{\circ}\text{C}$ olmuşdur, yəni $+2,76^{\circ}\text{C}$ kənarlaşma qeydə alınmışdır.

Tədqiqat 2012-2014-cü illərdə AzETPİ-nin Texniki bitkilərin aqrotexnologiyası şöbəsinin təcrübə sahəsində aparılmışdır. Təcrübə orta lifli AzNİXİ-195 pambıq sortunun 5 müddətə səpilməsi ilə öyrənilmişdir.

2-4-cü cədvəllərdə 2012-2014-cü illərdə pambığın çıxış dinamikası və səpin müddətinin pambığın çıxışına təsiri göstərilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi 2012-ci ildə 50%-dən yuxarı çıxış, variantlar üzrə 9;11;10;8;7 günə alınmışdır. Səpindən 50% çıxışa qədər effektiv temperatur müvafiq olaraq 80,5; 73,5; 77; 78,5; 75⁰ C olmuşdur.

2013cü ildə 50% dən yuxarı çıxış variantlar üzrə 20; 15; 14; 9; 8 günə olmuşdur. Səpindən 50% çıxışa qədər effektiv temperatur müvafiq olaraq 73; 61,5; 93; 84,5; 87⁰C təşkil etmişdir.

2014-cü ildə 50%-dən yuxarı çıxış variantlara uyğun olaraq 12; 13; 7; 7; 7 günə, səpindən 50% çıxışa qədər effektiv temperatur isə müvafiq olaraq 72,5; 103; 85,5; 100;86⁰ C olmuşdur.

Cədvəl 2. Səpin müddətlərinin pambığın çıxışına təsiri 2012-2014-cü illər

2012-ci il							
Variant	Səpin müddəti	Çıxışın alınma tarixi		Günlərin sayı		2 xətti metrə çıxışın sayı	Səpindən 50% çıxışa qədər effektiv temperatur
		ilk	50% artıq	ilk	50% artıq		
I	8 IV	15 IV	16 IV	8	9	50,2	80,5
II	18 IV	24 IV	28 IV	7	11	34,7	73,5
III	25 IV	30 IV	4 V	6	10	30,4	77,0
IV	7 V	12 V	14 V	6	8	46,6	78,5
V	16 V	20 V	22 V	5	7	36,6	75,0

Cədvəl 3

2013-cü il							
I	06 IV	15 IV	26 IV	9	20	57	73,0
II	17 IV	28 IV	2 V	11	15	39	61,5
III	26 IV	30 IV	6 V	4	10	44	93,0
IV	07V	12 V	16 V	5	9	36	84,5
V	16 V	21 V	24 V	5	8	43	89,0

Cədvəl 4

2014-cü il							
I	10 IV	17 IV	21 IV	8	12	62	72,5
II	19 IV	26 IV	1 V	8	13	37	103
III	30 IV	4 V	7 V	5	7	50	85,5
IV	13 V	13 V	17 V	4	7	47	100
V	22 V	22 V	26 V	4	7	35	86

5-7 ci cədvəllərdə isə 2012-2014-cü illərdə 50% açığa qədər inkişaf fazaları üzrə günlərin sayı göstərilmişdir. Cədvəllərdən göründüyü kimi 50% açığa qədər günlərin sayı variantlar üzrə fərqli alınmışdır.

Pambığın səpin müddətləri üzrə vegetasiya müddətində inkişaf fazaları arasında fərq (günlə)

Cədvəl 5

variant	2012-ci il								
	Səpindən çıxışa qədər	Çıxışdan I əsas yarpağın əmələ gəlməsinə qədər	I əsas yarpaqdan II əsas yarpağın əmələ gəlməsinə qədər	II əsas yarpaqdan V əsas yarpağın əmələ gəlməsinə qədər	V əsas yarpaqdan ilk qönçənin əmələ gəlməsinə qədər	İlk qönçənin əmələ gəlməsindən ilk çiçək əmələ gəlməsinə qədər	İlk çiçək əmələ gəlməsindən ilk qozanın əmələ gəlməsinə qədər	İlk qozanın əmələ gəlməsindən 50% açığa qədər	50% açığa qədər cəmi gün
I	9	9	4	21	3	23	12	56	137
II	11	5	4	15	2	24	11	55	127
III	10	8	4	16	2	22	8	49	119
IV	8	7	3	10	9	20	10	64	131
V	7	9	3	3	9	20	9	61	121

Cədvəl 6

2013 cü il									
I	20	9	5	19	8	23	6	59	149
II	15	8	5	16	8	22	6	58	138
III	10	11	4	13	7	21	7	56	129
IV	9	9	4	11	6	22	5	59	125
V	8	9	3	9	4	21	5	57	116

Cədvəl 7

2014 cü il									
I	12	9	4	16	12	18	11	56	138
II	13	6	4	14	9	19	11	53	129
III	7	7	3	17	11	15	9	47	116
IV	7	8	5	13	7	19	6	53	118
V	7	8	4	12	8	16	5	49	109

Cədvəl 8. 2012-2014-cü illərdə AzNİXİ -195 pambıq sortunun təsərrüfat qiymətli göstəriciləri

Variant	Bir kolda olan qoza	I qozanın çəkisi	Bitki sıxlığı	Məhsuldarlıq
	ədəd	qr	min/hek	sen/hek
I	6,6	5,2	99,0	31,7
II	6,3	5,3	101,7	31,3
III	6,8	5,1	101,6	31,4
IV	7,1	5,1	93,4	29,0
V	7,4	5,0	89,4	25,9

AzNİXİ-195 pambıq sortunun 50% açığa qədər inkişaf fazaları arasında effektiv temperaturu təhlil etdikdə isə müəyyən olundu ki, 3 ildə effektiv temperatur 1690-2050⁰ C arasında dəyişmişdir.

Əkilən pambıq sortunun biomorfoloji və təsər-rüfat qiymətli əlamətlərini təhlil etdikdə məlum oldu ki, 3 ildə ən yüksək məhsuldarlıq AzNİXİ-195 sortu üçün 1-ci, 2-ci və 3-cü variantlarda olmuşdur, yəni I variantda 31,7 sen, II variantda 31,3 sen, III variantda

31,4 sen, IV variantda 29,0 sen, V variantda 25,9 sentner olmuşdur.

Aparılan təcrübələrin nəticəsinə əsaslanaraq tövsiyə edilir ki, Gəncə -Qazax bölgəsi üçün optimal səpin müddəti orta lifli sortlar üçün aprel ayının 1-ci ongünlüyü daha əlverişlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. 2008-2015 ci illərdə Azərbaycan respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair dövlət proqramı Bakı 2008-ci il. 2. H.Ə.Aslanov, M.A.Vəliyeva "Pambıq bitkisi ilə aparılan tarla təcrübələrinin metodikası" Bakı 2013-cü il. 3. AzETPİ-nin aqrotexnologiya şöbəsinin 1951-1954-cü illər üzrə hesabatı. 4. Lisenko.T.D. "Влияние температурного фактора на продолжительность фаз развития растений". Сельхозгиз, Москва, 1949г. 5. Алеев Б.Т. «Результаты исследований по срокам посева хлопчатника». Труды института с.х.вып.1. Изд. АН Уз ССР Ташкент, 1953 г. 6. Епилеев Х.Х. «Переделка природы хлопчатника под влиянием низких положительных температур». Изд. АН Уз ССР Ташкент, 1953 г. 7. Мухамеджанов М.В. «Ранние сроки посева, основа высокового урожая хлопчатника». Изд. АН Уз ССР Ташкент, 1951 г. 8. Зайцев Т.С. «Влияние температур на развитие хлопчатника». Москва 1927 г.

Оптимальный срок посева средневолокнистых сортов хлопчатника

Р.Г. Гасанов., И.Р. Набиев

В статье приведены данные по изучению оптимального срока посева средневолокнистых сортов хлопчатника в Ганджа – Казахской зоне.

Ключевые слова: срок посева, динамика всхожести, хлопчатник, коробочка, основной лист, урожайность, эффективная температура.

Optimum saving period of Cotton varieties with medime fiber

R.Q.Hasanov., İ.R. Nəbiyev

The optimum period of sowing of varieties with medimefibre had been studied and recommendea for prodaktion in Ganja –Kazakh region.

Key words:soving period, sprout dynamics, ball, main leaf, yielding, effective temperature.